

Ήταν ο Γκράμσι σοσιαλδημοκράτης;

Μία πρόσφατη πρόταση ανάγνωσης κι ερμηνείας του Γκράμσι από μέρους του Πέτερ Γκλωτς¹ έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για δύο λόγους. Γιατί, απ' τη μια, μας επιτρέπει να σταθούμε σε ένα κεντρικό σημείο του στοχασμού του ιταλού μαρξιστή που είναι οι διανοούμενοι. Κι απ' την άλλη, επανασυνδέεται με εκείνη την ιδιοποιητική ερμηνεία του Γκράμσι που έκανε ο κύριος εξάλλου ερμηνευτής του, ο Παλμίρο Τολιάττι.

Ο Γκλωτς βασίζεται σε ένα συχνά καταφρονημένο κείμενο του Γκράμσι. Το *Ορισμένα Θέματα του προβλήματος του Νότου*² που είναι και το τελευταίο που έγραψε πριν φυλακιστεί.

Η επαναανάκτηση του ιταλού μαρξιστή από μέρους της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας δεν είναι μία φιλοσοφικο-πολιτιστική επιχείρηση. Είναι μία προσπάθεια που έχει, αντίθετα, βαθιές πολιτικές ρίζες. Κι αυτό γιατί ο γερμανός Γκράμσι είναι προπαντός ο στοχαστής που εντόπισε με διαύγεια το ρόλο των διανοουμένων και της κουλτούρας σε μία ανεπτυγμένη πολιτική κοινωνία.

Στο *Πρόβλημα του Νότου* ο Γκράμσι επιμένει στην αναγκαιότητα ενός ανένδοτου πολιτικού αγώνα στο μέτωπο της κουλτούρας. Ο στόχος είναι «να προκληθεί στη μάζα των διανοουμένων μία οργανική και ιστορικά καθορισμένη ρήξη. Να δημιουργηθεί σε μαζικό επίπεδο, μία αριστερή τάση με τη σύγχρονη έννοια της λέξης, δηλαδή προσανατολισμένη προς το επαναστατικό προλεταριάτο»³.

Στον Γκράμσι δεν ενδιαφέρουν οι διανοούμενοι γενικά. Έχει το νου του στραμμένο προς τον ιταλικό Νότο, όπου κυβερνά «ένα μπλοκ γαιοκτημόνων» του οποίου «το μπλοκ των διανοουμένων... είναι η εύκαμπτη αλλά ανθεκτικότερη πανοπλία»⁴. Μέσα σ' αυτό το «μπλοκ διανοουμένων» διαβλέπει την ύπαρξη μιας ηγεμονικής σχέσης μεταξύ ορισμένων «μεγάλων διανοουμένων» (για παράδειγμα, ο φιλόσοφος Μπενεντέττο Κρότσε) και της μάζας των μικρομεσαίων διανοουμένων αγροτικής κυρίως καταγωγής, που παίζουν πρωτεύοντα ρόλο στον καθορισμό της παθητικότητας και

της υποτέλειας των αγροτών προς τους γαιοκτήμονες: «Με αυτήν την έννοια ο Μπεννέττο Κρότσε εκπλήρωσε μία σημαντικότερη εθνική λειτουργία. Απέσπασε τους ριζοσπάστες διανοούμενους του Νότου από τις αγροτικές μάζες, επιτρέποντάς τους να συμμετάσχουν στην εθνική κι ευρωπαϊκή κουλτούρα και δια μέσου αυτής της κουλτούρας τους επέτρεψε να αφομοιωθούν στην εθνική αστική τάξη κι άρα στο μπλοκ των γαιοκτημόνων»⁵.

Γενικότερα, μετά την πλήρη επικράτηση του φασιστικού καθεστώτος, ο Γκράμσι είχε επεξεργαστεί την άποψη πως στη θυελλώδη μεταπολεμική περίοδο, η ιταλική αστική τάξη αναγκάστηκε να οργανώσει μία τεράστια κινητοποίηση εθνικών και υπερταξικών αποθεμάτων για να εξασφαλίσει νέες συμμαχίες στο κυρίαρχο μπλοκ εξουσίας.

Η παλιά φιλελεύθερη και αντικληρική κουλτούρα, οι θετικιστές κι οι βιομηχανιστές, δεν χρησίμευαν πια σε τίποτα. Ήταν αντίθετα αναγκαίος ένας «συμβιβασμός, ή καλύτερα ένα νέο ιστορικό μπλοκ» μεταξύ της μοντέρνας κουλτούρας και της παραδοσιακής κουλτούρας, μεταξύ του Κράτους και της εκκλησίας. Ήταν αναγκαία μία ευρεία διαστάσεως κινητοποίηση στο χώρο της κουλτούρας για να ανατραπεί ανώδυνα ο παραδοσιακός ανταγωνισμός του φιλελεύθερου Κράτους προς την καθολική εκκλησία. Αυτή ακριβώς ήταν η εθνική λειτουργία της «ήρεμης φιλοσοφικής επανέστασης» του νεοιδεαλισμού του Κρότσε.

Στο *Πρόβλημα του Νότου* λοιπόν ο Γκράμσι όχι μόνο διαγράφει ένα σχέδιο πολιτιστικής πολιτικής. Αφού «ο αγρότης του νότου δένεται με το μεγάλο γαιοκτήμονα δια μέσου του διανοούμενου», κι αφού «η μεγάλη αγροτική μάζα είναι αδιαμόρφωτη και κατακερματισμένη»⁶, η πάλη στο πολιτιστικό μέτωπο αποκτά για τον Γκράμσι μία πρωτεύουσα σημασία πολιτική αξία. Έτσι, η κριτική εναντίον του Κρότσε δεν αφορά μόνον τις ιδέες, αλλά και τις συγκεκριμένες μορφές και τα όργανα της ηγεμονικής ικανότητάς του.

Ο σκοπός είναι να αποδεσμευτεί η διάνοηση από την ηγεμονία του Κρότσε κι από την υποτέλειά της προς τους γαιοκτήμονες, για να επανασυνδεθεί με τα συμφέροντα και το βίο των αγροτών.

Ο Γκράμσι όμως δεν περιορίζεται στον ιταλικό Νότο: «Σε κάθε χώρα το στρώμα των διανοουμένων μετατράπηκε ριζικά από την ανάπτυξη του καπιταλισμού», κι αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο σε μία χώρα σαν την Ιταλία όπου, στην ανάλυση του Γκράμσι, αναμειγνύονται ιδιόμορφα ο μοντερνισμός με την καθυστέρηση, ο παρασιτισμός με την ανάπτυξη. Σε όλη την περίοδο της φυλακής θα κυριαρχήσει στην σκέψη του Γκράμσι η σχέση μεταξύ του παλιού και του νέου τύπου διανοούμενου «του τεχνικού οργανωτή, του ειδικού της εφηρμοσμένης επιστήμης»⁷.

Στο τετράδιο αρ. 128 του 1932⁸ ο Γκράμσι κάνει μία σύντομη «σούμα» της θεώρησής του. Ο διανοούμενος, γράφει, δεν χαρακτηρίζεται στη βάση του «ίδιου του χαρακτήρα» των δραστηριοτήτων του, αλλά στη βάση της θέσης που αυτές οι δραστηριότητες κατέχουν «στο γενικό σύνολο των κοινωνικών σχέσεων». Δεν υπάρχει ένας απόλυτος διαχωρισμός μεταξύ της χειρονακτικής και της διανοητικής εργασίας: «Σε οποιαδήποτε υλική εργασία, ακόμη και στην πιο μηχανική και υποθαμισμένη, υπάρχει ένα ελάχιστο τεχνικής ειδικευσης, δηλαδή ένα ελάχιστο δημιουργικής διανοητικής δραστηριότητας». Γι' αυτό «όλοι οι άνθρωποι είναι διανοούμενοι αλλά όχι όλοι οι άνθρωποι κατέχουν στην κοινωνία τη λειτουργία των διανοουμένων».

Στο ερώτημα εάν «οι διανοούμενοι είναι μια αυτόνομη κι ανεξάρτητη κοινωνική

ομάδα, ή αν αντίθετα κάθε κοινωνική ομάδα έχει τη δική της ειδική κατηγορία διανοουμένων», ο Γκράμσι απαντά: «Κάθε κοινωνική ομάδα που δημιουργείται στο πρωτογενές έδαφος μιας θεμελιώδους λειτουργίας στον κόσμο της οικονομικής παραγωγής, δημιουργεί ταυτόχρονα, με οργανικό τρόπο, ένα ή περισσότερα στρώματα διανοουμένων που την καθιστούν ομοιογενή και συνειδητή ως προς τη λειτουργία της όχι μόνο στο χώρο της οικονομίας, αλλά και σε εκείνον της κοινωνίας και της πολιτικής»⁹.

Αυτή η κεντρική γκραμισική θεωρία του «οργανικού διανοουμένου» δεν έχει έναν απόλυτο ή μηχανικίστικο χαρακτήρα. Η πασίγνωστη αναφορά στον οργανισμό ερμηνεύτηκε σωστά ως σημείο που υπογραμμίζει την αυτονομία της διάνοησης σε σχέση με το κοινωνικό στρώμα που εκφράζει, με όρους «βιολογικούς». Που εν συντομία, είναι «εκείνοι οι συγκεκριμένοι νόμοι που καθορίζουν τη γέννηση, την ανάπτυξη και το θάνατο ενός συγκεκριμένου κοινωνικού οργανισμού και την αντικατάστασή του από μέρος ενός άλλου, ανώτερου». Όπως είναι σαφές πρόκειται για μια «βιολογία της ιστορίας».

Κι αυτό γιατί ένα από τα κυριότερα νεωτεριστικά στοιχεία στο στοχασμό του Γκράμσι είναι ακριβώς η μεθοδολογία του στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της κοινωνίας αλλά και του ατόμου.

Στη βάση αυτής της μεθοδολογίας βρίσκεται «ο ενεργός άνθρωπος της μάζας» που «δρα πρακτικά, αλλά δεν έχει πλήρη θεωρητική συνείδηση αυτής της δράσης του, που όμως είναι μία γνώση του κόσμου από τη στιγμή που τον μετατρέπει». Η θεωρητική συνείδηση του ενεργού ανθρώπου της μάζας «μπορεί να έρθει ιστορικά σε αντίθεση με τη δράση του. Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε πως έχει δύο θεωρητικές συνειδήσεις (ή μία αντιθετική συνείδηση)»¹⁰. Σε αυτό το σημείο σκιαγραφείται, στα

8 Μαΐου 1922. Συντάκτες και διοικητικό προσωπικό του Όρντινε Νουόβο φωτογραφίζονται στην αυλή της οδού Αρτσιβεσκοβάντο 3, στο Τορίνο.

πλαίσια του κομμουνιστικού σχεδίου, και η αναγκαιότητα να διαμορφωθούν «οργανικοί διανοούμενοι του προλεταριάτου» για να πραγματοποιηθεί η «διανοητική πρόοδος των μαζών κι όχι μόνο μικρών ομάδων διανοουμένων»¹¹. Με άλλα λόγια, πρέπει να ανοίξει μια θεωρητική και πρακτική διαλεκτική μεταξύ διανοουμένων και κοινωνικού ανταγωνισμού, μεταξύ κουλτούρας και πολιτικής.

Σε αυτό το σημείο παρεμβαίνει και η νέα σοσιαλδημοκρατική ανάγνωση του Γκράμσι. Ο Γκλωτς θεωρεί, ευθύς εξαρχής, πως η γκραμιστική θεώρηση δεν συμβιβάζεται με εκείνη του Μαρξ: «Από τη μαρξιανή άποψη, ο Γκράμσι ερμήνευσε με λανθασμένο τρόπο τη σχέση μεταξύ βάσης κι εποικοδομήματος».

Ο ίδιος ο σοσιαλδημοκράτης ηγέτης αναγνωρίζει την «προκλητικότητα» της τοποθέτησής του αυτής, ιδιαίτερα όταν καταφεύγει στο γκραμιστικό εργαλείο του «ιστορικού μπλοκ» της αριστεράς, αφαιρώντας του όμως το στόχο του τερματισμού «του ιστορικού κύκλου της αστικής τάξης»¹². Πραγματοποιώντας αυτήν την αφαίρεση, από τη γκραμιστική αντίληψη παραμένει μόνο ένα ιδεολογικό πρωτείο του ηθικού και του πολιτιστικού στοιχείου στη θεώρηση της ιστορίας.

Η πολιτικότητα όμως αυτής της εφησυχαστικής ανάγνωσης γίνεται περισσότερο εμφανής στη διατύπωση της «ηγεμονίας χωρίς δικτατορία» που έκανε στην τελευταία δεκαετία το ίδιο το κόμμα του Γκράμσι, φανερά αμήχανο στην προσπάθειά του να συμβιβάσει τον αποκάλυπτο λενινισμό του Γκράμσι με τις τωρινές του επιλογές¹³.

Το κομβικό σημείο αυτού του θεωρητικά αδικαιολόγητου συμβιβασμού έχει τις ρίζες του στον Παλμίρο Τολιάττι.

Είναι ευρύτερα γνωστό πως μέχρι το 1975, όταν πρωτοδημοσιεύτηκαν στην Ιταλία τα *Τετράδια της Φυλακής* στην πρωτότυπη σύνταξή τους, ο στοχασμός του Γκράμσι της περιόδου της φυλακής οφείλεται κυρίως στον Τολιάττι.

Ο ηγέτης του Ιταλικού Κ.Κ. άρχισε τη δημοσίευση των *Τετραδίων της Φυλακής* αμέσως μετά τη λήξη του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου. Ο Γκράμσι που έκανε τότε την εμφάνισή του ήταν σαφώς ένας προάγγελος της πολιτικής εθνικής ενότητας που προωθούσε το κόμμα του στην περίοδο 1943-44 και αργότερα. Ακόμη το 1958, σε εισήγησή του σε συνέδριο με θέμα *Ο Γκράμσι και ο λενινισμός* που έχει οργανώσει το Ινστιτούτο Γκράμσι της Ρώμης, ο Τολιάττι υποστήριζε την πλήρη «λενινιστική ανωτερότητα» του Γκράμσι, ο οποίος κομματικού ηγέτη σε σχέση με τον Γκράμσι του Όρντινε Νουόβο, ηγέτη των εργοστασιακών συμβουλίων της περιόδου 1919-20¹⁴.

Είναι χαρακτηριστικό πως η θεματική συλλογή κειμένων των *Τετραδίων* που πρωτοκυκλοφόρησε το 1948 με τον εύλωτο τίτλο *Ο ιστορικός υλισμός και η φιλοσοφία του Μπενεντέττο Κρότσε* εμπεριέχει στοιχεία σύνθεσης ιστορικής σύγκρισης, αλλά προπαντός αντιπαράθεσης με τον ιταλικό νεοεγελιανισμό. Σε αυτήν την αντιπαράθεση ο Γκράμσι αισθάνεται την ανάγκη να επανεπεξεργαστεί τη «φιλοσοφία της πράξης» σε σχέση με τα μαρξιστικά *Vulgata* που γνώρισε προπαντός από το *Εκλαϊκευτικό δοκίμιο κοινωνιολογίας* του Μπουχάριν. Έτσι, όλα εκείνα τα στοιχεία που θεωρήθηκαν παραχωρήσεις του Γκράμσι στον ιδεαλισμό, όλη η ανάλυσή του της «κοινωνίας των πολιτών» και των σχέσεών της με την οικονομική οργάνωση και τους θεσμούς, αποτελεί σήμερα τη βάση οποιασδήποτε πολιτικά επίκαιρης ανάγνωσης του ιταλού μαρξιστή.

Για τον Τολιάττι αντίθετα υπάρχει «πλήρης συνέχεια μεταξύ του Γκράμσι και του Κρότσε, αφού «η νέα ιδεαλιστική κουλτούρα της Ιταλίας αποτελούσε ένα θήμα προς τα μπρος στην ανάπτυξη της εθνικής μας κουλτούρας». Σε αυτή την εκδοχή, η ταξική

ανάλυση του ρόλου των διανοουμένων αφήνει τη θέση σε μια αντίληψη της «κοινωνικής ομάδας των διανοουμένων» που φαίνεται να λαμβάνει δική της ιδιαίτερη οντότητα σε σχέση με την κοινωνία στο σύνολό της, κι όχι, όπως είδαμε, με διαφορετικές κοινωνικές ομάδες.

Για τον Τολιάττι, η διανοήση αυτή εξάλλου «είχε στην ιστορία της χώρας μας... μια ειδική λειτουργία, διαφορετική από εκείνη που είχε αλλού» διότι «αποτέλεσε το συνδετικό ιστό της ιταλικής κοινωνίας δια μέσου των αιώνων».

Η επιχείρηση αυτή του Τολιάττι είχε έναν άμεσα πολιτικό χαρακτήρα. Δεν βρισκόμασταν πια στην περίοδο διαμόρφωσης της ιταλικής επαναστατικής αριστεράς. Τώρα, για τον Τολιάττι, ο ρόλος των διανοουμένων περιορίζεται στην ανανέωση της εθνικής κουλτούρας, αφήνοντας στο «συλλογικό διανοούμενο» την πολιτική διαχείριση του κοινωνικού ανταγωνισμού. Με αυτόν τον τρόπο το πρόβλημα της διανοήσης μετατρέπεται αυτόματα σε πρόβλημα του εργαλείου-κόμματος. Πάνω σε αυτό το θέμα, που ο Γκράμσι αντιμετώπισε με τρόπο αντιθετικό, η συζήτηση, παραμένει ανοιχτή και επίκαιρη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Peter Glotz, *Kampagne in Deutschland*, Αμβούργο 1986, εν μέρει στο «Rinascita», τ. 8 28/2/87.
2. Το *Alcuni temi dela quistione meridionale* πρωτοκυκλοφόρησε τον Οκτώβριο 1926.
3. Antonio Gramsci, οπ. π., τώρα στο *La costruzione del partito comunista 1923-1926*, εκδ. Einaudi, Torino, σελ. 158.
4. Οπ.π.
5. *Alcuni temi* οπ. π. σελ. 156.
6. Οπ. π., σελ. 150.
7. Οπ. π., σελ. 151.
8. *Quaderno 12* στο *Quaderni dal Carcere*, εκδ. Einaudi, Τορίνο 1977, τόμος III, σελ., 1520.
9. Οπ. π., σελ. 1513.
10. *Quaderno II*, οπ. π., σελ. 1385.
11. Οπ. π.
12. Peter Glotz, οπ.π.
13. Lucio Colletti, *E oggi Gramsci Eurosocialista?* στο «Corriere della Sera» 25/1/87.
14. Palmiro Togliatti, *Antonio Gramsci*, εκδ. Editori Riuniti, Ρώμη 1977.